

Boekpresentatie 12 oktober 2024

Tora - De vijf boeken van Mozes

vertaald en toegelicht door Huub Oosterhuis en Alex van Heusden

Uitleg door Alex van Heusden

1.

Genesis/Beresjiet/In den beginne 2:4-25

De tekst over de mens in de tuin, Genesis hoofdstuk 2, is literaire verbeelding, een verhaal. De tekst biedt een antropologie, een woord of leer (*logos*) over de mens (*anthrōpos*) in verhaalvorm. Wat is de mens, wie zijn wij mensen?

De mens is geen hemelwezen, maar stof van de aardegrond. Zo wordt het verteld (Genesis 2:4.7):

Die dag dat JHWH God aarde en hemel maakte

(...)

toen was het dat JHWH God de mens boetseerde, stof van de aardegrond,
levensadem blies hij in zijn neus
en de mens werd een levende ziel.

Daarmee is de hele mens gekarakteriseerd: stof dat verwaait, nietig en eindig, aan de dood prijsgegeven als niet de levensadem hem wordt ingeblazen. De mens (*adám* in het Hebreeuws) komt voort uit de grond van de aarde (*adama* in het Hebreeuws), die hij bestemd is te dienen en te behoeden, dat wil zeggen: in cultuur te brengen.

Adám betekent 'mens', maar ook 'mensheid'. Ieder van ons is *adám* en wij allen zijn *adám*. Volgens het scheppingsverhaal dat voorafgaat aan het tuinverhaal, is mensheid 'mannelijk en vrouwelijk'. Iedere mens is mannelijk en vrouwelijk. *Androgynie* dus. Geen raciaal onderscheid, geen mensheid in soorten verdeeld, maar mensheid als eenheid, niettegenstaande alle onderlinge verschillen.

Wat nu gebeurt in het tuinverhaal, is dat de vrouwelijke zijde wordt losgemaakt van de mannelijke zijde (Genesis 2:21-22):

Toen deed JHWH God de mens verzinken in een diepe slaap.

Hij nam een van zijn zijden weg

en op die plek legde hij vlees.

JHWH God bouwde de zijde

die hij van de mens genomen had

tot een vrouw

en hij deed haar komen tot de mens.

Wacht even - waar is die rib gebleven? In de eerste versie vertaalden we nog: 'Hij - JHWH God - nam een van zijn ribben weg.' Dat hebben we veranderd, in navolging van enkele Joodse commentatoren uit de Middeleeuwen. 'Rib' is 'zijde' geworden. Het Hebreeuws laat dat toe. Zo wordt de wederkerigheid van de relatie beklemtoond. Met deze kanttekening dat de omgekeerde formulering, de mannelijke zijde losgemaakt van de vrouwelijke, in de patriarchale context van de toenmalige oud oosterse wereld ondenkbaar is. In het vervolg is

enkele keren sprake van 'de mens en zijn vrouw'. Het is toch de man die primair de rol van de mens vervult. Tegelijk wordt hier uitgedrukt dat de mens inclusief is, en dat gebeurt in de vorm van een gedicht (Genesis 2:23):

*Deze, eindelijk, been van mijn gebeente,
vlees van mijn vlees.
Deze wordt geroepen iesja, vrouw,
omdat uit lesj, de man, zij werd genomen, deze.*

Daar zijn ze dan, *iesj* en *iesja*, man en vrouw. Een opdracht tot emancipatie die nog onvoltooid gebleven is, tot op vandaag.

2.

Exodus/Sjemot/Namen 2:23-3:8

Mozes. *Mosjee* in het Hebreeuws. *Mosjee rabbenoe*, zoals hij in de Joodse traditie wordt genoemd, 'Mozes, onze leraar'. Geboren in Egypte uit een volk van slaven en als zuigeling gered uit het water van de Nijl. Hoofdpersonage in vier van de vijf zogeheten 'boeken van Mozes', de Tora. Niet dat hij die vijf boeken geschreven heeft. Dat was wel eeuwenlang de gangbare opvatting. Maar al in de Middeleeuwen begonnen heel voorzichtig enkele Joodse geleerden aan die opvatting te knagen.

De kinderen van Israël zuchtten, vanuit hun slavendienst.
Zij schreeuwden
en hun roepen om hulp steeg omhoog naar God, vanuit de slavendienst.

Een roepen om hulp, een roep om bevrijding. Daarom draait het, in dit boek van de uittocht en in de volgende drie. Om bevrijding uit alle mogelijke systemen van slavernij en onderwerping.

Mozes is herder van schapen. Van alle dieren genoemd in de bijbel komen 'schapen' verreweg het meest voor. Mozes - 'hij dreef de schapen tot achter de woestijn'. Zo staat het er letterlijk: 'tot achter de woestijn.' Wat ligt er achter de woestijn? Daar ligt het land waar het volk van de uittocht zich vestigen zal, in de voorgelezen tekst getypeerd als 'een land dat overvloedig van melk en honing'.

De verhalen over Mozes in de eerste hoofdstukken van het boek Exodus zijn in menig opzicht een voorafbeelding van wat aan heel het volk geschieden zal. Mozes' redding uit het water van de Nijl wijst vooruit naar de doortocht van het volk door de Rietzee, zoals verhaald in Exodus hoofdstuk 14; als een herder zal hij het volk leiden door de woestijn.

Mozes komt bij de berg van God, de Horeb. Een andere naam voor deze berg is Sinai, waar het volk ruim een jaar verblijven zal en de onderwijzing ontvangt, de Tora. Die naam, Sinai, ligt wel al besloten in het Hebreeuwse woord voor 'doornstruik': *sènè*. Doornstruik? Klassiek is de vertaling 'de braambosch', 'de brandende braambosch' uit de Statenvertaling van 1637. Waarbij moet worden aangetekend dat ook bij de keuze voor 'braam' het de vertalers niet om de vrucht, maar om de stekelige aard te doen was. Vandaar onze keuze voor 'doornstruik'. Omwille van de verstaanbaarheid.

De doornstruik brandend, lichterlaaie, maar de doornstruik werd niet verteerd. Volgens oude Joodse uitleg, een zogeheten *midrasj*, kreeg Mozes dit schouwspel te zien om hem ervan te overtuigen dat het volk in slavernij niet ten onder zou gaan in de vuuroven van Egypte. Het land waarheen het volk zal gaan - dat land is niet leeg, niet onbewoond. Daar wonen al mensen, stammen, volkeren. Dus moet je bondgenootschappen sluiten, afspraken maken, regelen hoe je met elkaar omgaat. Daar gaat de bijbel over, als boek van en voor mensen.

3.

Leviticus/Wajjiqra/Hij riep 25:1-24

Het was voor Huub en voor mij de grootste, de lastigste opgave: het boek Leviticus vertalen. Het boek *Wajjiqra* zoals het heet in de Joodse traditie, 'Hij riep', naar hoe het begint: 'Hij riep Mozes, JHWH sprak tot hem het woord vanuit de Tent der Ontmoeting.'

Wat dan volgt, zijn zeven hoofdstukken over de 'gaven van toenadering', dus de offercultus in het heiligdom. Om jullie een idee te geven, hier een voorproefje (Leviticus 1:10-13):

Als iemands toenadering een schaap of een geit is als opstijgende gave,
laat het dan een mannelijk dier zijn, zonder gebrek,
dat hij brengt.

Hij zal het slachten aan de noordkant van het slachtaaltaar,
voor het aangezicht van JHWH.

De zonen van Aäron, de priesters,
spatten het bloed over het slachtaaltaar rondom.

Hij snijdt het in stukken, ook de kop en het vet.

De priester schikt de stukken op het hout
in het vuur dat op het slachtaaltaar is.

Ingewand en poten wast hij in water.

Dan zal de priester alles brengen
en doen opstijgen als rook vanaf het slachtaaltaar -
opstijgende gave,
vurige gave,
geur van rusten voor JHWH.

De aanbieder van de gave slacht zelf het jonge rund. Ook stroopt hij het dier de huid af (vers 1:6). De overige handelingen worden door de priesters verricht. Meer eerst is de aanbieder van de gave zelf aan zet. In de offerculten van omringende volkeren, en zeker in die van Egypte, gebeurt alles achter gesloten deuren, in verborgen, geheime rituelen, een exclusieve aangelegenheid van de priesters. Hier in Leviticus wordt de cultus in de openbaarheid voltrokken, ten behoeve van heel het volk van Israël.

Als je door die zeven hoofdstukken heengaat, kun je wel ontdekken dat die verschillende gaven volgens een min of meer vast stramien zijn opgetekend, elke gave als de strofe van een gedicht, met als refrein zoals hier *opstijgende gave, vurige gave, geur van rusten voor JHWH*.

We hoorden een passage uit hoofdstuk 25. Over Sabbat- en Jubeljaar. Elke zevende dag is het sabbat. Dan wordt alle werk gestaakt. Het werkwoord *sj-b-t* betekent niet 'rusten', maar 'ophouden met', 'staken'. Elk zevende jaar is het Sabbatjaar. Dan moet het werk op de akker

en in de wijngaard worden gestaakt voor de duur van één jaar. Om de grond niet uit te putten, geen rooibouw. Om akker en wijngaard de gelegenheid te geven op adem te komen.

Tel, jij, zeven sabbatjaren, zevenmaal zeven jaar. Dan volgt het vijftigste jaar, het Jubeljaar. Het Hebreeuwse woord is *joveel*. De woorden 'jubel' en 'jubileum' zijn uit het Hebreeuws in de Nederlandse taal terechtgekomen. Het Jubeljaar begint op *Jom Kippoer*, 'Grote Verzoendag', letterlijk 'dag van bedekking'. De tekst over het vijftigste jaar wil een antwoord bieden op een van de grootste misstanden van de economische orde in de wereld van het oude Nabije Oosten, de zogeheten accumulatie, dat wil zeggen 'opeenstapeling', van grondbezit, met aan de top op buit beluste grootgrondbezitters en daaronder kleine boeren en pachters. Jaren van economische scheefgroei, bijbels gesproken 'zonde', 'misslag', moeten worden rechtgetrokken. Daarom begint het vijftigste jaar op de dag van bedekking.

4.

***Numeri/Bemidbar/In de woestijn 13:1-2.17-33; 14:1-4;
Deuteronomium/Devariem/Woorden 5:1-22***

Het verhaal van de verspieders, zoals het genoemd wordt, in het boek Numeri. Het volk in de woestijn op weg naar het land Kanaän. Mozes ontvangt de enkelvoudige opdracht om het land te verkennen en daartoe mannen te sturen. Opmerkelijk is vervolgens dat de instructie van Mozes aan de verkenners veel uitgebreider is dan de korte en bondige opdracht van JHWH waarmee dit verhaal begint. Het is alsof Mozes twijfels koestert over het land dat door JHWH steevast is aangeprezen als 'een goed wijd land, een land dat overvloedig van melk en honing'. Tot drie keer toe wordt de verkenners geïnstrueerd het land goed in ogenschouw te nemen ('hoe het is'; 'goed of slecht'; 'vet of schraal'); en tot twee keer toe te gaan zien hoe het gesteld is met het volk aldaar ('sterk, zwak') en de steden ('legerkampen of vestingen'). Mozes' wankelmoedigheid en twijfel is een motief in dit vierde van de vijf boeken van Mozes.

Wees moedig en neem de vrucht van het land. De twaalf verspieders, één namens elke stam, grootvorsten, leiders dus, verkennen het land. In de beekvallei van Esjkol snijden zij een druiventros af, beeld voor de vruchtbaarheid van het land, en keren daarmee terug naar Mozes en Aäron, en naar heel de gemeente van de kinderen van Israël. Zij tonen hun de vrucht van het land, de druiventros. *Dit is zijn vrucht*, zeggen ze. Máár, er volgt een groot 'maar'. Het volk daar in dat land, het is 'ontzettend sterk'. Amalek zit daar, de ervvijand van het twaalf stammenvolk. Ze hebben Reuzen gezien. *Daar waren wij sprinkhanen bij in onze eigen ogen en ook in hun ogen.* Anders gezegd: daar moeten we niet heen, naar dat land, het is een land dat zijn bewoners verslindt. En wat gebeurt er? Het volk gaat mee in de oproep van de verkenners, het komt in opstand tegen Mozes en tegen Aäron.

Het boek *In de woestijn*, zoals het heet in de Joodse traditie, is een boek vol conflicten, vol tweedracht en strijd om de macht. Het is de wereld van toen en de wereld van nu. Het verspreiden van kwade geruchten, *fake news*, op basis van angst. Het grote project van bevrijding uit het slavenhuis komt op losse schroeven te staan. Liefst zeven opstanden in de woestijn telt dit boek.

Omdat het zo moeilijk is, een project van bevrijding tot een goed einde te brengen, en mensen de discipline van de vrijheid aan te leren, want vrijheid mag niet ontaarden in willekeur - daarom volgt er nog een boek, Deuteronomium. Verreweg het grootste deel van dit boek

bestaat uit drie lange toespraken van Mozes. In de vlakte van Moab aan de grens van het land Kanaän, in het veertigste jaar na de uittocht uit Egypte, zegt Mozes, de leider en leraar van het volk, nog één keer waar het op staat, hoe de kinderen van Israël moeten leven in het land dat hun gegeven is.

‘Het is vreemd, voor wat vandaag gebeurt is alleen de bijbel sterk genoeg, en het zijn juist haar verschrikkingen die troost bieden.’ Een notitie van Elias Canetti, de grote Joodse schrijver, uit 1943. Geschreven dus in de donkerste jaren van de twintigste eeuw. Voor wat toen gebeurde, zou alleen de bijbel sterk genoeg zijn? Canetti vertelt niet waar hem dat precies in zit. Hij heeft het over haar ‘verschrikkingen’. Zou hij hebben bedoeld dat de bijbel nauwgezet registreert wat mensen elkaar aandoen? En ons zo een spiegel voorhoudt? Laten we goed kijken in die spiegel. Ons niet ontzien. Onszelf in ogeschouw nemen. Om scherp te blijven.